

Питання психології

*Лефтеров В. О., доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології та соціології
Донецького юридичного інституту Луганського
державного університету внутрішніх справ (м. Донецьк)*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СТРЕСОГЕННИХ ЧИННИКІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ

У статті здійснюється теоретичний аналіз стресогенних чинників, що впливають на працівників міліції під час виконання ними професійних обов'язків. Серед основних таких факторів визначаються: ризик для життя і здоров'я; використання зброї, фізичного впливу та спецзасобів відносно правопорушників; протидія з боку злочинців; усвідомлення відповідальності за результати виконуваної роботи; надмірні фізичні та психічні навантаження; конфліктні ситуації під час службової діяльності; інтенсивний вплив несприятливих факторів навколишнього середовища.

Ключові слова: стрес, особливі умови діяльності, екстремальні ситуації, стресогенні чинники.

В статье осуществляется теоретический анализ стрессогенных факторов, влияющих на работников милиции при выполнении ими профессиональных обязанностей. Среди основных таких факторов определяются: риск для жизни и здоровья; использование оружия и физического воздействия по отношению к правонарушителям; противостояние со стороны преступников; осознание ответственности за результаты выполняемой работы; чрезмерные физические и психические нагрузки; конфликтные ситуации в ходе служебной деятельности; интенсивное влияние неблагоприятных факторов окружающей среды.

Ключевые слова: стресс, особые условия деятельности, стрессогенные факторы.

In the article is carried out the theoretical analysis of the stressful factors influencing workers of militia at performance by them of professional duties. Among basic such factors are defined: risk for a life and health; use of the weapon and physical strength in relation to offenders; opposition from criminals; comprehension of the responsibility for results of performed work; significant physical and mental loadings; disputed situations during service activity; intensive influence of adverse factors of an environment.

Key words: special conditions of activity, extreme situations, stressful factors.

Надзвичайна важливість, відповідальність і складність правоохоронних завдань, покладених на міліцію, а також специфічні умови, в яких ці завдання виконуються, зумовлюють особливий характер професійної діяльності працівників ОВС. Особливу небезпеку представляє висока ймовірність допущення психологічно непередбаченими працівниками міліції неточності, промахів, прорахунків, помилок у найвідповідальніші, психологічно напружені моменти виконання службового завдання, коли якість дій повинна бути найкращою. Не врахування специфічного стресового впливу на працівника під час його службової діяльності часто виступає причиною зниження ефективності вирішення оперативно-службових завдань, отримання поранень працівниками ОВС і навіть їх загибелі. Усе це визначає актуальність і необхідність цілеспрямованого і якісного аналізу психологічних складових професійної діяльності працівників ОВС, зокрема

стресогенних чинників. Це дозволить розробляти та здійснювати заходи щодо удосконалення професійної підготовки та якості оперативно-службової діяльності працівників міліції в цілому.

Метою даної роботи є здійснення теоретичного аналізу попередніх досліджень у галузі стресу, визначення основних стресогенних чинників, що впливають на працівників міліції під час виконання ними професійних обов'язків, а також обґрунтування необхідності врахування стресогенних чинників у професійній підготовці персоналу та психопрофілактичній роботі в ОВС.

Проблематика стресу досить різнобічно та ґрунтовно вивчена в сучасній психологічній науці. Найбільш відома стресологічна теорія канадського фізіолога Г.Сельє (1936). На його думку стрес - це психофізіологічний процес реагування на нестандартні зовнішні події або фактори, які мають сильний вплив на людину. Такі події, як правило, раптові і часто

Питання психології

супроводжуються фізичними або емоційними втратами [1]. Відомі також визначення, що стрес - це нормальна психологічна реакція людини на ненормальну ситуацію. Він виконує функцію самозбереження в екстремальній ситуації, дозволяючи сконцентрувати всю увагу на реальній небезпеці, мобілізуватися і підготуватися до дій для її запобігання.

Стосовно до проблеми професійної діяльності прийнято говорити про трудовий стрес. Б. Марголіс, В. Кроес і Р. Кунн однієї зі своїх статей дали символічну назву: «Трудовий стрес: незареєстрована професійна небезпека» [2].

Між рівнем стресу і активацією нервової системи, яка впливає з нього, та результативністю трудової діяльності - немає пропорційної залежності. На це звернули увагу ще на початку ХХ століття Р. Йеркс і Дж. Додсон [3]. Вони експериментально показали, що із зростанням активації нервової системи до певного рівня продуктивність поведінки підвищується, тоді як із подальшим ростом активації вона починає падати. Так була встановлена закономірність між рівнем активації нервової системи і продуктивністю. Стрес надає позитивного впливу на результати праці (мобілізує організм і сприяє подоланню перешкод, що виникають у праці) лише доти, доки він не перевищив певного критичного рівня. При перевищенні ж цього рівня в організмі розвивається так званий процес гіпермобілізації, що тягне за собою порушення механізмів саморегуляції і погіршення результатів діяльності, аж до її зриву. Тому стрес, що перевищує критичний рівень, іноді називають дистресом.

Людина, яка переживає стрес, впадає в особливі психічні стани: напруги, фрустрації, роздратування, гніву та інше. Реакція людини визначається, в основному, його фізичною і психологічною силою або слабкістю на даний момент, і, отже, рівень стресу буде також змінюватися. Ступінь реагування на стрес-фактори залежить від особистісних якостей, таких як: індивідуальний минулий досвід, рівень освіти, професійні навички, особиста самооцінка, раціонально-філософський підхід до життя, вік, рівень фізичної підготовки [4; 5].

У численних вітчизняних і закордонних

дослідженнях доведено, що стрес супроводжується мобілізацією енергії організму. На думку Р.А.Тиграняна, стрес є біологічно обґрунтованим, необхідним явищем, яке дозволяє організмові зустріти будь-який шкідливий вплив у стані «бойової готовності», перебороти виниклі труднощі та пристосуватися до нових умов середовища [6].

Існує досить багато прикладів того, що стрес сприятливо впливає на організм, значно підвищуючи працездатність людини, а також має знеболіючу дію [6, с.105-107]. Поряд із цим думаємо, що зниження порогу больових відчуттів в екстремальній ситуації у працівників правоохоронної діяльності, які перебували у стані стресу іноді сприяє невинновданому ризику, втраті почуття безпеки, девальвації механізмів самозбереження, що може призводити до травматизації.

Проте адаптація до стресу не може бути нескінченною, хронічні стресові стани шкідливо відбиваються на здоров'ї людини і її діяльності. За даними американських авторів, диспетчери залізниць - представники відповідальної, а тому психічно напруженої професії, живуть у середньому на 16 років менше, ніж інші працівники і частіше вмирають від хвороб серця [2].

Г.В. Дібшлаг відзначає, що не можна припускати, щоб на роботі виникали тривалі екстремальні ситуації, з ними можна миритися лише як із винятковими випадками [7]. Люди, що змушені трудитися з максимальним фізичним і розумовим навантаженням, за спостереженням автора, виглядають як знесилені. Він вважає, що нормальне навантаження працівників і їхня необхідна готовність до праці забезпечується при 40% - 60%, а в особливих випадках короткочасно при 80% від максимального навантаження. 20%, які залишилися, Г.В. Дібшлаг розглядає як резерв, який припустимо використовувати лише у випадках крайньої необхідності (при виникненні загрози для життя).

Останнім часом активізуються наукові та прикладні дослідження й аналіз різноманітних психологічних аспектів, зокрема, стресогенних чинників професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ та інших силових структур. Особливо відомими та ґрунтовними є

Питання психології

дослідження В.С.Медведева (1996) щодо професійно-психологічної деформації працівників ОВС, О.В.Тімченка (2003) з професійного стресу працівників органів внутрішніх справ, В.І.Барка (2004) щодо психологічних засад управління персоналом органів внутрішніх справ, Є.М.Потапчука (2004) із соціально-психологічних основ збереження психічного здоров'я військовослужбовців, О.А.Матеюка (2006) щодо професійного психологічного впливу військового керівника на підлеглих в особливих умовах діяльності тощо [8; 9; 10; 11; 12].

Одним із закордонних досліджень про вплив стресу на працівників поліції є дослідження англійських вчених Г.Гудьонссона і Р.Адлама [13]. Вони приводять таблицю стресового потенціалу - 45 ситуацій, у яких може опинитися поліцейський. От деякі стресогенні ситуації:

- захоплення в заручники терористами;
- протистояння озброєному злочинцю;
- захоплення заручником при скоєнні злочину;
- участь у придушенні масових безладів;
- зустріч із непередбаченим;
- можливість отримати фізичне ушкодження;
- бути змушеним входити в будинки громадян.

За даними цих авторів найбільш стресогенними є ситуації, пов'язані з тероризмом, протистоянням озброєним злочинцям і проблемам взаємовідносин з колегами. Звертає увагу на себе той факт, що усе пов'язане з невизначеністю в службовій діяльності, є надзвичайно стресогенним.

О.М.Столяренко до основних психогенних чинників, що мають місце у професійній діяльності працівників міліції, відносить наступні:

- велика відповідальність за прийняття рішення;
- висока ціна помилок і їх наслідків;
- ризик, небезпека, вражаючі чинники (зброя в руках злочинця, агресивна поведінка правопорушника тощо);
- велика інтенсивність діяльності і навантажень, їх тривалість, відсутність необхідного відпочинку;
- раптовість, незвичність обставин

попередження, розкриття і розслідування злочинів;

- неприємні об'єкти, події, що травмують людську психіку (трупи, кров, страждання, біль);

- напруженість взаємовідносин із правопорушниками, їх активна протидія при припиненні, розкритті і розслідуванні злочинів;

- конфліктність спілкування в багатьох службових ситуаціях, образливі і провокуючі вислови і дії деяких правопорушників;

- тривале очікування можливих різких ускладнень обстановки, що вимагає постійної пильності і внутрішньої готовності [14].

О.В.Тімченко вважає, що чинники, які пов'язані з необхідністю виконання працівниками міліції свого службового обов'язку в складних, швидкозмінних і порівняно важко прогнозованих ситуаціях, є найбільш стресогенними. Такими, наприклад, є ситуації, пов'язані з агресивними діями з боку цивільного населення [9; 17].

Вивчаючи проблеми патогенного впливу стрес-чинників професійної діяльності на персонал міліції, М.Г.Логаčov зазначає, що негативний вплив частих стресів акумулюється в організмі і призводить до різноманітних фізіологічних і соматичних порушень, які сприяють розвитку парапрофесійної патології і зростанню загальної захворюваності [15].

Один з найсильніших стресогенних чинників професійної діяльності працівників міліції, який визначає умови її протікання як особливі – це надане право застосувати фізичну силу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю відносно правопорушників. Під час застосування фізичної сили вогнепальної зброї на поразку працівник стикається з труднощами психологічного порядку. Такими труднощами є:

- страх і невпевненість, пов'язані з недостатніми навичками володіння прийомами рукопашного бою, технікою стрільби і застосування спецзасобів;

- усвідомлення можливих наслідків при невмілому поводженні зі зброєю або спеціальними засобами;

- тривожність, яка пов'язана з підвищеною замотивованістю виконання встановлених норм безпеки;

Питання психології

- негативний ефект сильних звукових, зорових, кінестетичних відчуттів;
- власна вразливість і беззахисність;
- індивідуально-психологічні особливості нервової системи, які негативно впливають на функціонування психіки людини і її поведінки в емоційно напружених станах;
- відсутність досвіду і навичок психічної саморегуляції;
- підсвідома тривога і хвилювання, які пов'язані з необхідністю формування внутрішньої готовності застосувати силовий вплив, а також зброю на поразку.

Працівник, який застосував зброю на поразку, неминуче переживає певні послідовні фази емоційних наслідків травмуючої події. Залежно від індивідуальних психологічних особливостей, рівня адаптованості і досвіду, віку працівника, об'єкта стрільби (репутації підозрюваного), ступеня ризику і небезпеки перестрілки (наскільки кровопролитною вона була), юридичних і адміністративних наслідків того, що сталося, кожний працівник по-різному переживає посттравматичні фази і притаманні їм психологічні реакції. Крім того, усвідомлення працівником міліції можливих правових, соціальних та психологічних наслідків після застосування вогнепальної зброї створюють психологічні «бар'єри» на шляху до забезпечення надійності його дій в особливих умовах.

Такі стресогенні чинники службової діяльності як ненормований робочий день, постійні контакти з асоціальними елементами, необхідність повної віддачі психічних і фізичних сил під час припинення злочинів знижують функціональні резерви організму аж до їх повного виснаження. Вплив названих і цілого ряду інших несприятливих чинників на працівників правоохоронних органів обумовлює виникнення невротичних розладів, перешкоджає виконанню ними службових обов'язків, призводить до психосоматичних захворювань.

Отже зазначені вище ознаки та закономірності протікання професійної діяльності працівників міліції, зумовлені чинниками травмонебезпечності, підвищеного ризику, стресогенності, деформуючого впливу тощо. Успішність оперативно-службової

діяльності в цих досить небезпечних і складних умовах залежить від прояву відповідних професійно-важливих якостей працівників міліції, ефективності їх спеціальної і психологічної підготовки, а також рівня особистісно-професійного розвитку.

Таким чином, підсумовуючи можна зробити наступні висновки:

1. Не дивлячись на достатню розробленість феномену стресу, вивчення його природи, значення в житті та діяльності людини сьогодні актуалізується, особливо у правоохоронній галузі. Прояви стресу під час трудової діяльності можуть спричинити як мобілізуючий ефект, так і дезорганізуючий (дистрес). Виходячи з цього можна тренувати у певних межах стабільність організму до різних стресорів. Різні, у тому числі і великі навантаження, що, відповідають здібностям і силам індивіда, є кращим засобом для підвищення адаптаційних можливостей організму, збереження його здоров'я і високої працездатності.

2. Професійна діяльність працівників органів внутрішніх справ обумовлюється такими стресогенними чинниками: ризик для життя і здоров'я; використання зброї, фізичного впливу та спецзасобів відносно правопорушників; постійно існуюча протидія з боку правопорушників і злочинців; висока ціна можливих помилок; усвідомлення відповідальності за результати виконаної роботи; великі фізичні та психічні навантаження; конфліктні ситуації під час службової діяльності; інтенсивний вплив несприятливих факторів навколишнього середовища тощо.

3. Тривала дія зазначених стресогенних чинників, наявність постійної вітальної загрози та професійно-деформуючих впливів вимагають від працівників міліції максимальної психічної та фізичної напруги, пред'являють високі вимоги не тільки до психологічних якостей особистості, рівня професійної підготовленості працівників міліції, але і до відповідної організації їх професійної діяльності, системи управління, психопрофілактичної та відновлювано-реабілітаційної роботи в ОВС.

Питання психології

Література

1. Сельє Г. Стресс без дистресса. – М.: Прогресс, 1979. – 252 с.
2. Margolis, B.L., Kroes, W.H., Quinn, R.P. Job stress: an anlisted occupational hazard. – *Journal of Occupational Medicine*. - 1974, 16, No 6. - P. 659-661.
3. Yerkes, R., Dodson, J. The relation of stimulus to rapidity of habit formation. – *Journal of Comp. Neur. Psychol.* - 1908, 18. - P. 469-482.
4. Китаев-Смык Л. А. Психология стресса. – М.: Наука, 1984. – 360с.
5. Меерсон Ф. З., Пшенникова М.Г. Адаптация к стрессовым ситуациям и физическим нагрузкам. – М.: Медицина, 1988. – 256 с.
6. Тигранян Р.А. Стресс и его значение для организма. – М., 1988. 336 с.
7. Diebschlag, W. Stress am modernen Arbeitsmedizin – Sozialmedizin – Praventivmedizin, 1974, № 9, 10, S. 217-222.
8. Медведєв В.С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (теоретичні та прикладні аспекти): Монографія. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1996. – 192 с.
9. Тімченко О.В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): Автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.06. – Х.: НУВС, 2003. – 35 с.
10. Барко В.І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід): Монографія. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 448 с.
11. Потапчук Є.М. Соціально-психологічні основи збереження психічного здоров'я військовослужбовців: Автореф. дис... докт. психол. наук: 19.00.09. – Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2004. – 32 с.
12. Матеюк О.А. Професійний психологічний вплив військового керівника на підлеглих в особливих умовах діяльності: Монографія. – Хмельницький: Видавництво Хмельницької академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2006. – 347 с.
13. Gudjonsson, G., Adlam, R.A. A stressful lot // *Police Review*. 14 October. – 1981. – P. 18–24.
14. Столяренко А.М. Экстремальная психопедагогика: учебное пособие для ВУЗов / Столяренко А.М. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 608 с. – (Серия «Психология XXI век»).
15. Логачов М.Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / М.Г. Логачов. – Х., 2001. – 16 с.
16. Бандурка О.М. та ін. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України: Науково-практич. посібник.– Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005.– 319 с.
17. Екстремальна психологія: Підручник / За заг. ред. проф. О.В. Тимченка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2007. – 502 с.